

висловлював бажання, щоб в альбомі йому не висловлювалася подяка за фінансування цього видання. Порядність та скромність цього ієрея дивувала навіть його сучасників.

Кошти для видання четвертого випуску ілюстрованого альбома Ф. Олтаржевський не встиг відіслати до Києва. Життєві сили покидали його, і 26 липня 1914 р. на курорті мінеральних вод в Єсентуках він помер. Відспівував покійного єпископа Владикавказький Преосвященний Антоній Горонівський, знайомий з ним по службі в Києві. Поховання здійснене в склепі під підлогою парафіяльної церкви в Єсентуках.

Так склалася життєва стежа вихідця зі звичайної священицької родини, яких було чимало, і представники яких склали духовну еліту суспільства. Та не багатом вдавалося так високо піднятися східцями церковної ієрархії і стати такою непересічною особистістю. Природні задатки, освіченість, моральні чесноти та вірність священицькому обов'язку визначили високий злет Феодосія Олтаржевського. Високі принципи загальнолюдської моралі, сповідувані єпископом, відповідальність перед сучасним і прийдешнім поколіннями поставили його в ряд найдостойніших православних священиків, які посідали помітне місце в національно-духовному житті тогочасного суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Церковные Ведомости. – 1903. – № 46. – С.377; 1905. – №31; 1905. – №37. – С.439; 1908. – №3. – С.16-17; 1910. – №34. – С.344; Прибавление к «Церковним Ведомостям». – 1903. – № 51-52. – С.2028-2031; 1914. – №16. – С.767; 1914. – № 31. – С.1398-1399; 2. Преосвященный Феодосий, епископ Оренбургский и Тугайский. (Некролог) // Киевские Епархиальные Ведомости. – 1914. – №33. – С.812-814; 3. Петров Н. Преосвященный Феодосий, епископ Оренбургский и Тугайский // Труды Императорской Духовной Академии. – 1914. – Ноябрь. – Кн. XI. – С.245-258; 4. Кузнецк Т. Православне духовенство Уманщини ХІХ – початку ХХ століття. – К., 2006. – С.84.

С.А. Лапшин

КОМПЕТЕНЦІЯ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ В 1734-1750 РР.

Ліквідація Російським урядом у 1734 р. гетьманства та заснування замість нього колегіальної установи - Правління гетьманського уряду (Далі ПГУ), діяльність якої спрямовувалася на інкорпорацію Гетьманщини до складу Російської імперії, належать до важливих проблем історії України ХVІІІ ст. Це пояснюється тим, що ПГУ продовжило перебудову політико-адміністративної системи Лівобережної України, охопивши всі сфери політичного життя - Вищі державні та місцеві органи влади, суд і судоустрій, юридичні, економічні та соціальні відносини.

В загальноакадемічному аспекті державотворчі процеси, які відбуваються в сучасній Україні в час глибокої ціннісно-нормативної кризи, потребують історичних досліджень різних аспектів державотворення як підґрунтя для формування національної свідомості, створення сучасної системи духовних і культурних цінностей, утвердження гуманістичних ідеалів, відродження духовної спадщини народу.

Крім того, як у середині ХVІІІ ст., так і зараз Україна зіткнулася з проблемою перерозподілу державної влади. Тому слід врахувати історичний досвід державного будівництва, зокрема звернути увагу на суть, характер і наслідки тих державних перетворень, що сталися в органах влади України другої половини ХVІІ-ХVІІІ ст. Такий аналіз сприятиме кращому усвідомленню логіки сучасних державно-правових явищ, допоможе прогнозувати перспективи реформування державного апарату України.

Органи державної влади й управління України другої чверті-середини ХVІІІ ст. – явище недостатньо досліджене. Це пояснюється передусім тривалою відсутністю власної національної держави й пануванням на території України антидемократичного режиму, який не потребував дослідження як демократичних періодів історії, так і традицій демократичного державотворення.

Історіографія аналізованої проблеми невелика. В історії України немає жодного дослідження, присвяченого компетенції та матеріальному забезпеченню ПГУ в 1734-1750 рр. Серед досліджень, які так чи інакше дотичні цього питання, слід виділити роботи О. Апанович, М. Грушевський, О. Гуржія, Л. Мельника, М. Слабченка, В. Смолія

Метою дослідження є вивчення компетенції та матеріального забезпечення ПГУ в 1734-1750 рр. на основі архівних матеріалів та даних наукових розвідок, що стосуються визначеної проблематики.

Найбільш ґрунтовну характеристику реформування вищих органів влади в Україні-Гетьманщині після смерті Д. Апостола дав М. Грушевський в дослідженні „Ілюстрована історія українського народу”: „після смерті Д. Апостола ГВК, в якій зосереджувалося керівництво адміністративно-політичними та військовими справами, формально була об'єднана з правлячою владою (ПГУ - Л.С.) як Вищий державний орган під іменем Генеральної Військової канцелярії (ГВК)»¹.

О. Ханенко – один з небагатьох російських істориків, які досліджували історію України, – стверджує, що після смерті Д. Апостола замість гетьмана було засновано Канцелярію ПГУ, яка злилася з ГВК і стала вищим „присутнім” місцем в Малоросії².

Саме тому деякі дослідники акцентують увагу на розширенні повноважень ГВК після смерті гетьмана Д. Апостола. Така думка доречна, але слід врахувати, що ПГУ перебрало на себе повноваження гетьмана й генеральної старшини, тобто перетворилося на розпорядчу частину ГВК.

Таким чином, з одного боку, ПГУ вилучило з кола діяльності ГВК судові, адміністративні та фінансові справи, але в той же час перетворилося в розпорядчу частину ГВК і всю подальшу діяльність вело під цією назвою, про що свідчить звертання у наказах і листах: „За її генераторською величністю наказом генерал-лейтенанту князю Шаховському з присутніми у ГВК...”³.

Враховуючи те, що ПГУ перебрало на себе повноваження розпорядчої частини ГВК⁴, тобто гетьмана та генеральної старшини, до її компетенції входило насамперед адміністративне, господарське, апеляційне й господарсько-фінансове управління Україною-Гетьманщиною, яке вона здійснювала через підпорядковані їй Вищі державні органи - Генеральний Військовий суд (Далі: ГВС), Канцелярію Малоросійських зборів (Далі – КМЗ), Канцелярію Генеральної артилерії (Далі – ГА) та полкові адміністрації, які поширювали дію розпоряджень і наказів ПГУ на підлегли їм управління.

У віданні ПГУ перебували також питання, пов'язані з організацією й функціонуванням прикордонної та прикордонної служби, встановленням адміністративно-територіальних кордонів між полками і сотнями, проведення перепису населення та власності України.

Важливою функцією ПГУ була адміністративно-поліцейська, тобто контроль за ремонтом і підтримкою шляхів, видача паспортів та інших засвідчувальних документів.

До його компетенції входив і нагляд за розшуком та передачею втікачів з Російської імперії, Польщі й Туреччини, а також контроль за тим, щоб населення України-Гетьманщини не вдалося втекти⁵.

Водночас ПГУ було вищою в Україні-Гетьманщині судовою апеляційною інстанцією, якій підпорядкований і ГВС.

ГВК зносилася з ПГУ за допомогою донесень або повідомлень лише за підписом канцеляриста, який готував зазначену інформацію, що свідчить про підпорядкування виконавчої частини ГВК ПГУ⁶.

Конкретніше повноваження ПГУ розкрито в наказі князю О. Шаховському від 31 липня 1734 р. про збереження в Глухові Канцелярії міністерського правління: 1) Залишити в Глухові Канцелярію малоросійського правління для секретних та інших державних справ: розгляду чолобитних з ГВС, контролю за збором грошових та хлібних податків підскарб'їями; 2) розглядати справи чолобитників, які направлялися Д. Апостолу, й у випадку неправильного вирішення переглядати⁶. Функціонально ПГУ об'єднувала верховну, апеляційну, законодавчу/розпорядчу, фінансову владу в Україні-Гетьманщині. До її повноважень входило: 1) адміністративне керівництво, формування війська, нагляд за прикордонною службою, облік рангових мастків, озброєння чинів; 2) організація, комплектування, озброєння, облік козацького війська, забезпечення його під час походів; 3) контроль за збиранням податків та їх витратами; 4) посередній нагляд за діяльністю ГВС і розгляд апеляцій на його рішення.

Крім того, до компетенції ПГУ входив розгляд частини справ державних злочинів - „слова й дії”. В цій діяльності ПГУ керувався нормами й діяв за судовою практикою, аналогічно до Вищої Канцелярії в Російській імперії: проводилося слідство за допомогою тортур та виносився

¹ В 1734 році вказано назву „Канцелярія Гетьманського уряду” ми будемо використовувати цю назву. Однак і назва ГВК є правильною, оскільки ПГУ було розпорядчою частиною ГВК.

.....
вирок. Але в особливих випадках винних надсилали до Сенату, а звітти – до Канцелярії Таємних Розшукових Справ.

Виконуючи апеляційні функції (апеляції на рішення ГВС), тобто, ставши „Верховним в праві судилищем”⁷, ПГУ повинен був розглянути справу „без затримок” та повідомити Сенат про прийняте рішення⁸.

Механізм подання апеляцій до ПГУ висвітлив Д.М. Бантиш-Каменський в „Історії Малоросії”: із сотенного суду справи надходили до полковника, від нього до ГВС і, нарешті, передавалися до ПГУ⁹.

До компетенції ПГУ входили також збір і пересилання даних щодо кандидатів на державні посади. Так, 3 пункт „Рішучих статей” Д. Апостола наказував, що на уряди генеральної старшини і полковників обирати 2-3 кандидати й писати до Її Імператорської Величності за наказом про обрання. При затвердженні полкової та сотенної старшини вирішальне слово переходить до Голови ПГУ. Крім того, важливою функцією ПГУ було надання звання значкових товаришів.

Отже, ПГУ контролювало призначення на уряди в полках, тим самим ігнорувало давнє право козаків самим обирати сотників, втручаючись у внутрішню полкове життя.

Важливою функцією ПГУ був контроль за роботою КМЗ. ПГУ регулярно вимагало від не надання даних про збір податків, а її витрати взагалі не здійснювалися без дозволу ПГУ¹⁰.

До компетенції ПГУ входили розгляд і передача в Сенат чолобитних для одержання грамот й універсалів на землі¹¹.

Таким чином, ПГУ належали всі важелі безпосереднього управління Гетьманщиною найважливіші справи суспільно-політичного та економічного розвитку України-Гетьманщини вирішувалися членами „присутствія” у складі російських чиновників й української козацької старшини¹².

Розглянемо матеріальне забезпечення тогочасного уряду України-Гетьманщини.

В цьому аспекті варто зауважити на наказі імператриці від 18 листопада 1734 р., як зобов’язував жалування членам і канцелярським службовцям ПГУ, ГВС виплачувати малоросійського скарбу¹³.

Відповідно до наказу імператора Петра I від 1724 р. проти армійських офіцерів з раціона четверту частину: колезьким членам виплачувати половину жалування армійських офіцерів, так видавати і раціони, які вони отримують проти рангів і Московських окладів¹⁴, заробітна плата членів ПГУ складала: Росіян: генерал-лейтенанта О. Шаховського – 960 крб. на рік¹⁵; князя І. Барятинського – 836 крб. на рік¹⁶; полковника В. Гур’єва – 750 крб. на рік.

Українців: генерального обозного Я. Лизогуба – 600 крб. на рік; генерального підскарбія Я. Марковича – 500 крб. на рік; генерального осавула Ф. Лисенка – 400 крб. на рік¹⁷.

Крім визначеної зарплатні, члени ПГУ отримували додаткові виплати за порції: українці – 170 до 250 крб. на рік¹⁸, росіяни – 800-1000 крб. на рік.

Так, з урахуванням всіх доплат заробітня платня Голови ПГУ О. Шаховського складало 2160 крб.

Крім того, згідно з наказом Д. Апостола від 10.01.1732 р. винагороди ранговою власнік службовцям Гетьманщини проводилися згідно таблиці: 1) Генеральний писар – 453 двори; генеральний обозний – 400 дворів; 3) Генеральним суддям (українцям) – 300 дворів; 4) Третьою частину членам Генерального Військового суду (росіянам) – по 30 дворів; 5) Генеральному підскарбію (українцю) – 300 дворів; 6) Генеральному підскарбію (росіянину) – 30 дворів; 7) Генеральному писарю – 453 двори¹⁹.

Розрахунок розміру платні великоросіянам проводився відповідно чину. Так, 18 травня 1734 р. Сенат наказав князю О. Шаховському виплачувати грошове утримання бригади І. Барятинському, що дорівнювало минулій посаді та чину полковника 1 Московського полку, 2600 крб. та додати 17 раціонів (236 крб.), відрахувавши на медикаменти і лікарню 13 крб. 29 коп. Всього – 2822 крб. 71 коп.

Варто зазначити, що заробітна платня членів і канцелярських службовців ПГУ визначалася Сенатом. Так, коли 31 січня 1737 р. Голові ПГУ О.І. Рум’янцеву було присвоєно звання генерала, одночасно наказано й виплачувати заробітну платню в розмірі 3 тис. крб. Крім затвердженої зарплатні, Голова ПГУ О. Рум’янець шляхом багаточисельних чолобитних добився від Канцелярії Малоросійських справ Сенату доплати 600 крб. на рік²¹.

Жалування канцелярським службовцям складало: обер-секретар – 150 крб. на рік²²; секретар – 100 крб. на рік; протоколіст – 100 крб. на рік; актуаріус – 100 крб. на рік; регістратор – 100 крб.

рік; канцелярист – 80 крб. на рік; підканцелярист – 40 крб. на рік; копіїст – 20 крб. на рік.; кур'єри – 50 крб. на рік; капрали в ПГУ – 138 крб. на рік²³.

Крім виплати жалування членам та канцелярським службовцям ПГУ, ГВС, ГВК з малоросійської скарбниці виплачували жалування геодезістам, зборщикам, наглядачам за зборами податків: геодезисти отримували по 106 крб. на рік., наглядач за зборами податків в чині капітана отримував 240 крб. на рік²⁴.

Зазначена заробітна платня виплачувалася три рази на рік (в січні, травні та вересні) із відрахуванням коштів на медикаменти і лікарню. Виплата зарплатні відбувалася зі значними затримками. Особливо невдоволеними цим були великоросіяни, які постійно про це писали чолобитні імператриці²⁵.

У Ф.51 „ГВК” ЦДІА України зберігається близько 300 справ-чолобитних до Сенату щодо затримки виплати винагороди. Враховуючи затримки виплати жалування військовим канцеляристам, їм було дозволено відлучатися у свої господарства. Іноді такі „відпустки” затягувалися, про що свідчать численні ордери ПГУ та реверси полкових канцелярій про негайне повернення військових канцеляристів до службових справ.

Заробітна платня канцелярських службовців не була сталою. Так, у зв'язку із значними витратами на війну з Туреччиною уряд Російської імперії в 1747 р. значно зменшив жалування нижчих службовців державних установ Гетьманщини й витрати самих канцелярій, наприклад, Гадяцька полкова і судова канцелярія отримала 42 крб. 20 коп. замість 77 крб. 20 коп.

Середньорічний бюджет ПГУ складав 14-20 тис. крб. Ця сума складалася з податків, зібраних в колишніх гетьманських маєтностях, які після ревізії маєтностей Д. Апостола перейшли до ПГУ, маєтностей Мініха та Головкина, збори з Малоросійських та Слобідських полків. Збори з Малоросійських полків на утримання ПГУ – податки на „булаву” та „кухню”, які збиралися на користь гетьманів, складали: Гадяцький полк – 6.277 крб. 69 коп.; Лубенський полк – 4.032 крб. 2 коп.; Прилуцький полк – 255 крб. 18 коп.; Київський полк – 3.479 крб. 99 коп.; Переяславський полк – 1.246 крб. 67 коп.; Ніжинський полк – 1.458 крб. 5 коп.; Миргородський полк – 3.145 крб. 50 коп.; Стародубський полк – 127 крб. Загалом: 20.021 крб. 99 коп²⁶.

Всього зборів в Малоросії: в мирний час - 95.695 крб. 41 коп.; у воєнний час - 95.895 крб. 41 коп²⁷.

Щорічний бюджет України-Гетьманщини після сплати коштів на утримання російського війська становив: 1730 р. - 33.887 крб.; 1731 р. - 32.860 крб.; 1732 р. - 29.697 крб.; 1733 р. - 27.327 крб.; 1734 р. - 27.750 крб.; 1735 р. - 32.215 крб²⁸.

Велике невдоволення українців викликали „консистентські дачки” на утримання розквартированих в Україні-Гетьманщині російських військ. 23 січня 1734 р. Сенат видав наказ: згідно пунктів Військової комісії, наказано в Малоросії та в Слобідських полках вісім драгунських, два піхотні полки, штаб та аптекарських службовців утримувати, стягуючи провіант і фураж з малоросійських жителів безоплатно²⁹.

Для утримання російських полків в Україні встановлено такі збори³⁰:

Посадовець	Порцій	Рацій
Генерал-аншефу	17	100
2 генерал-лейтенантам	26	120
2 кондукторам	-	6
Генерал-майору	9	46
Аптекарю	6	14
Макленбургський корпус	619	558
На полки	1.214	1.617
Разом на 9 полків	10.926	13.653
ВСЬОГО:	11.603	14.497

Крім того, постійними витратами ПГУ були: жалування вдові Д. Апостола (в середньому 500 крб. на рік), витрати полкових канцелярій – 2000 крб., виплати на чини – 1600 крб., канцелярським службовцям – 700-800 крб., витрати на кур'єрів та пошту – 250-300 крб., на транспорт – 250-300 крб., штрафні – 40-50 крб., на шпиталь – 600 крб³¹.

Крім того, згідно з наказами імператриці, з КМС щомісячно виплачували на утримання школи співаків 100 крб. та близько 1000-1200 крб. живими грошима. В середньому на канцелярські потреби ПГУ витрачав 130-150 крб. на місяць³².

Аналізуючи державний бюджет Гетьманщини в 30-40-х рр., приходимо до висновків, що витрати на утримання російського війська складали 70-85% всього обсягу. Така риса була

характерна абсолютистській державі з активною зовнішньою політикою. Проте російський уряд, вимагаючи від України-Гетьманщини утримувати війська, передусім переслідував свої імперські цілі.

Таким чином, ліквідація в 1734 р. інституту гетьманства і створення ПГУ стало логічним продовженням інкорпораційної політики російського уряду щодо України-Гетьманщини. Намагаючись не допустити посилення політичної опозиції в Україні-Гетьманщині, імператриця Анна Іоанівна намагалася нейтралізувати провідних генеральних старшин. З цією метою була використана колегіальна форма устрою ПГУ, яка створювала ілюзію широкої участі старшин в управлінні державою, насправді мінімізувавши цю участь. В результаті створення ПГУ Російська імперія отримала орган, за допомогою якого забезпечила можливість безпосередньо контролювати всі суспільно-політичні процеси в Україні-Гетьманщині й ефективно на них впливати.

Аналіз компетенції ПГУ, яке регулювало суспільно-політичне життя в Лівобережній Україні, керуючись „Рішучими статтями гетьмана Д. Апостола”, указами імператриці, переконливо свідчить, що ПГУ не становило окремої форми управління Україною, а синтезувалося з ГВК. Завдяки поглинанню ПГУ найвищого органу виконавчо-розпорядчої влади України-Гетьманщини, центру налагодженого механізму адміністративного управління, ПГУ не зазнало суттєвих організаційних труднощів у процесі свого становлення і функціонування. Фактично відбулася заміна українських урядовців російськими офіцерами в державних органах України-Гетьманщини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – СПб., 1913. – С.270; 2. Ханенко А. Исторический очерк межевых учреждений въ Малороссіи. – Черниговъ, 1870. – С.90; 3. Центральний державний історичний архів України (Далі – ЦДІАУК) – Ф.51. – Оп.3. – Спр.4871 „Справка про призначення до ГВС кн. Андрія Борятинського та про його утримання із зборів Лівобережної України” 3 березня 1738 р. – 59 арк; 4. ЦДІАУК. – Ф.55. – Оп.2. – Спр.22 „Дело о розыске великороссийских бежавших людей и о присылке от полковника Сытина ведомости сколько человек бежало”. – Арк.406; 5. Російський державний архів давніх актів м.Москва (Далі – РДАДА). – Ф.248. – Кн.1831. – С.131; 6. Полное собрание законов Российской империи (Далі – ПСЗ). – Т.IX. – Док.№6608 „Указ князю О. Шаховському про залишення в Глухові Канцелярії міністерського правління”. – С.379-380; 7. Інститут Рукописів Центральної національної бібліотеки ім. В. Вернадського (Далі – ІР ЦНБ України). – Ф.227. – Спр.27 „Тяжбы. Выписки по истории и праву на Украине в XVII-XVIII в” 4 арк; 8. ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр. 6847. „Выписки з указу Анни Іоанівни за 1734 р. кн. Шаховського та з предложением гр. Румянцеву про порядок оформлення документів, що виходять з Канцелярії”. – Арк.13; 9. Бантиш-Каменський Д.М. Історія Малоросії. – М., 1830. – С.589; 10. ЦДІАУК. – Ф.55. – Оп.2. – Спр.404. „Дело о выдаче канцелярским Министерского правления слугителям жалованья”. – Арк.44; 11. ЦДІАУК. – Ф.55. – Оп.2. – Спр.47 „Грамоты и универсалы, данные разным владельцам на грунты и угодия” 1738. – 149 арк; 12. Цимбал Т.Н. Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної України 50-х рр. XVIII ст. – К., 1990. – С.120; 13. ЦДІАУК. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.171. „По указу Генеральной канцелярии о выдаче генерал-аншефу Румянцеву со штатом за сентябрь треть жалованья” – 39 арк.– Арк.10.; 14. ПСЗ. – т.XI. – №8586 „Сенатскій. О произвожденіи жалованья обрѣтающимся въ Малороссійскихъ Присутственныхъ мѣстахъ Членамъ и приказнымъ слугителямъ изъ Великороссійянь” – С.629-630; 15. ЦДІАУК. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.70 „Дело о выплате денег за 1735 г.”. – Арк.5; РДАДА. – Ф.248. – Оп.29. „Дело о выдаче генерал-лейтенанту князю Алексею Шаховскому положенных денег”. – Арк.458, РДАДА. – Ф.248. – Кн.1798 „Справи про выдачу платні московським служилим людям”. – Арк.150; 16. ЦДІАУК. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.70 „Дело о выплате денег за 1735 г.”. – Арк.7; 17. Лазаревський А.М. Выписка по листу господина и кавалера, коим представляет, при каких великороссийских чинов малороссийским равняют //Київська старовина. – 1883. – №6. – С.382-385; 18. ЦДІАУК. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.70 „Дело о выплате денег за 1735 г.”. – Арк.27; 19. Сава Зеркаль. Руїна козацько-селянської України: 1648-1764 рр. – Відень, 1902. – С.196; Антонович В.Б. Коротка історія козаччини. – К., 2004. – С.115; 20. ЦДІАУК. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.74 „О выдаче в Генеральной канцелярии, в суде Генеральном и других местах по рангам их денежного по трети года жалованья”. – Арк.5; 21. ЦДІАУК. – Ф.52. – Оп.3. – №171 „По указу Генеральной канцелярии о выдаче генералу-аншефу А. Румянцеву со штатом за сентябрьскую треть 1739 г. жалованья”. – Арк.16; 22. РДАДА. – Ф.248. – Оп.29 „О бытии в Малой России в Канцелярии Министерского правления секретарем оной канцелярии Ивану Денисову и о даче ему жалованья 150 р. в год”. – Арк.466; 23. ЦДІАУК. – Ф.55. – Оп.2. – Спр.285 „Дело о выплате денег за 1747 г.”. – Арк.7; 24. ЦДІАУК. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.16 „Книга прихода и рас хода денежных сумм за 1739 г.”. – Арк.36-37; 25. ЦДІАУК. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.74 „О выдаче в Генеральной канцелярии, в суде Генеральном и других местах по рангам их денежного по трети года жалованья”. – Арк.18; 26. ЦДІАУК. – Ф.55. – Оп.2. – Спр.126 „Экстракт из счетной выписи о приходе и расходе Канцелярией Министерского правления денежной казны”. – Арк.1; 27. ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.10289 „Про організаційну структуру ГВК”. – Арк.5; 28. РДАДА. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.22 „Бумаги Малороссийской коллегии, касающиеся Малороссии”. – Арк.250; 29. ПСЗ. – т.IX. – №6674 „О взыскивании недоимки в три месяца” – С.468;

30. РДАДА. – Ф.248. – Кн.1755 „О довольствовании осми полков провиантом и солью в Малой России”. – Пр. Нечипоренко Про „порції” та „рації” на Гетьманщині 1725-1750 рр. //ЗІФВ ВУАН. – 1928. – Т. 20. – С.176-177; 31. ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.5433 „Відомості від 10 грудня 1736 р. про появу і витрату грошей із суми, що підлагає канцелярії”. – Арк.3; 32. ЦДІАУК. – Ф.55. – Оп.2. – Спр.127 „Счетная выписка о приходе и расходе Министерской канцелярией денежной суммы”. – Арк.2.

Ю.В. Лезун

НАДБАННЯ СОБАНСЬКИМИ ЗЕМЕЛЬ У БРАЦЛАВСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ У 1870-Х РОКАХ: ОБСТАВИНИ І ОСОБЛИВОСТІ

Загальному вивченню характеристик і особливостей великого земельного володіння в Брацлавському воєводстві XVIII ст. присвячена чимала кількість досліджень і декілька ґрунтовних монографій¹. Однак донині бракує локальних розвідок, у яких би розглядалися майновий стан окремих магнатських родин і його зміни у розрізі окремих маєтків, фільварків, земельних наділів. Обставини переходів сіл і земель від одного землевласника до другого переважно залишаються для нас тасмницею, за якою приховані важливі відомості для вивчення аграрної історії, історії соціальних відносин, краєзнавства. Особливо зростає вартість таких досліджень при врахуванні джерелознавчих підходів. Адже саме майнові документи землевласників-дідичів та орендарів слугують основним джерелом інформації з історії окремих сіл і територій часів Речі Посполитої і Великого князівства Литовського.

Прикладом такої слабо дослідженої теми є набуття наприкінці XVIII ст. однією з гілок родини Собанських великих земельних наділів на південних рубежах воєводства. Ті польські дослідники, які розглядали цю проблему, зауважують непевні обставини проведення згаданої фінансової оборудки, аналіз якої міг би проілюструвати деякі важливі риси розвитку земельного права, формування нового магнатського прошарку, появу перших паростків модерного, товарного виробництва на землях Правобережної України у останні роки існування Речі Посполитої.

Для початку доречно детальніше зупинитися на історії цього шляхетського роду, представники якого займали високе становище у соціальній і економічній верхівці подільського соціуму XIX ст.

Походять вони з Мазовії². Їх праатьківщина – село Собаниці³ розташоване недалеко від Варшави у закромській землі. К. Несецький⁴ коротко згадує про Собанських, пише, що вони жили на Волині і Русі, але навіть не подає їх гербу. Т. Жихлінський⁵, в „Золотій книзі”, за пращура Собанських вважає Миколая з Собаниць, який помер біля 1500 р.⁶ Однак, на підставі документальних свідчень цей дослідник подає історію роду уже десь від середини XVII ст. Ці архівні пошуки доводять зв'язок поколінь роду Собанських від Юзефа з Собаниць, який жив біля 1550 р. Його син Войцех (нар. 1692 р.), люблінський гродський регент, одружився в Любліні 1722 р. з Маріанною Вербицькою. Жихлінський пише, що Войцех Собанський заклав основу майбутньої успішної долі свого дому „набувши розлогі земельні маєтності на Волині і Поділлі, колишню власність Вишневецьких і Калиновських, дощенту зруйновані війнами і нападами козаків і татарів, але які з часом, при встановленні миру і доброму господарюванні нового власника невдовзі значно відорощили...”. Тут Т. Жихлінський подає загальні відомості, не вказуючи детальнішої інформації щодо набуття згаданого майна Войцехом Собанським. Можна лише припустити, що ті набутки прийшли не купівлею, а, відповідно до звичаю тих часів, за допомогою застави маєтків, яка дозволяла надзвичайно швидко багатіти.

Войцех помер біля 1744 р., залишивши чотири дочки і чотирьох синів – Кастана, Еліяша, Аеліяна і Павла.

Кастан, вінницький підстолій, летичівський гродський регент (у 1751 р.), летичівський земник⁷ і брацлавський стольник, триразовий депутат до Коронного Трибуналу⁸. Був двічі одружений: перший раз з Анною Ортинською, вдруге з Петронелою Солеською. Мабуть, з посагом Кастан отримав і волость Пісочне з прилеглими маєтностями в Кам'янецькому повіті – давні дідичі володіння колись багатого роду Телефусів. У 1754 р. ці землі (можливо частково) продає Йозефу Яковському. Помер у 1798 р., залишивши трьох синів: Матеуша, Міхала і Героніма та три дочки.

Діяльність першого і третього синів Кастана залишаться поза межами нашої розвідки. Можемо тільки зауважити загальні біографічні відомості: Матеуш, володар значних посіlostей в Гайсинському повіті, шамбелян⁹ польського двору, потім маршалок гайсинського повіту. Мав трьох синів: Генріка, Ізидора та Олександра. Третій син Кастана – Геронім, власник Баланівки та інших земель в Ольгопільському і Ямпільському повітах. Вдало господарював, значно збільшивши власні